

СОЦІАЛІЗАЦІЯ В СИСТЕМІ КАТЕГОРІЙ І ПОНЯТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Стаття присвячена теоретичному аналізу наукових способів осмислення змісту і сутності категорії «соціалізація» як основної категорії соціальної педагогіки, відповідно до соціально-педагогічної парадигми розвитку соціальної педагогіки, її місця в системі категорій і понять соціальної педагогіки, взаємозв'язків із категоріями соціального розвитку та виховання.

Ключові слова: категорійно-понятійний апарат, соціалізація, соціальний розвиток особистості.

На сьогодні в соціальній педагогіці не існує загальновизнаного сформованого понятійного апарату (майже кожна наукова стаття містить авторське пояснення вживаних категорій і понять), однозначних підходів до визначення основних категорій науки, що зумовлено поліпарадигмальним походженням функціонування теоретичних конструктів; відбувається становлення теоретичних концепцій, утвердження основних парадигм розвитку соціальної педагогіки, теоретичних положень дослідження феномену соціально-педагогічної діяльності. Тому дослідження категорійно-понятійного апарату науки є досить актуальними для найбільш повного і точного окреслення її дефініцій з метою забезпечення оптимального розвитку теорії соціальної педагогіки.

Введення в науковий обіг головних термінів і категорій соціальної педагогіки відбувалося протягом всього періоду її становлення, процес формування категорійно-понятійного апарату триватиме, власне, разом із розвитком самої науки, уточненням, конкретизацією предмету дослідження. Так, кожен з учених, хто займався вивченням соціально-педагогічних явищ, процесів розуміли їх по-своєму, описували та пояснювали їх, виходячи із

русла тих течій соціо-гуманітарного знання, прибічниками якого вони були, в рамках тих теоретичних концепцій, яких вони дотримувалися при формуванні власних поглядів на феномен соціально-педагогічної діяльності. Сучасний стан розвитку науки соціальної педагогіки не дає можливості однозначного визначення її категоріально-понятійного апарату, проте, як і кожна наука, вона має власні поняття, терміни, категорії.

При переході від теоретичних уявлень про досліджуваний об'єкт до його емпіричного вивчення здійснюється виділення та інтерпретація ключових понять, які відображають зміст об'єкта дослідження, характеризують стан узагальнення встановлених фактів, відбувається процес фіксації наукового знання в категоріях і поняттях науки, основним компонентом якої є категорійно-понятійний апарат – сукупність понять, термінів, категорій, у яких в концентрованій формі представлені засоби і способи пізнання об'єктивної реальності, що дозволяє в узагальненій формі відобразити явища певної науки, а також зв'язки між ними шляхом фіксації їх істотних ознак та закономірностей. Категоріально-понятійний апарат, що формується в процесі встановлення та інтерпретації наукових фактів, узагальнення результатів емпіричного спостереження та експерименту, шляхом застосування у пізнавальній діяльності дослідницьких процедур абстрагування, ідеалізації, узагальнення, порівняння, аналізу і синтезу та умовиводів утворює структуру науки [12,с.26].

Дослідженням становлення соціальної педагогіки та розвитку категорійно-понятійного апарату соціальної педагогіки займаються: російські вчені В. Бочарова, І. Липський [7], І. Нікітіна, Г. Філонов [15,с.36-40; 14,с.37-42], О Мудрик [9]; а також українські дослідники – А. Капська, А. Малько (формування категорійно-понятійного апарату соціальної роботи та соціальної педагогіки); І. Зверєва, О. Безпалько (класифікація понятійного апарату соціальної роботи) [12,с.27].

Проблеми соціалізації особистості на сучасному етапі розвитку науки досить актуальні та складні для розуміння. За кордоном їх досліджували Е. Дюргейм, Д. Г. Мід, Т. Парсонс [6], серед вітчизняних учених – І. Кон [6], Н. Голованова [3, с. 15-25], А. Петровський, Г. Андрєєва [1].

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності категорії соціалізації, її місця в системі категорій і понять соціальної педагогіки, взаємовідношень із категоріями соціального розвитку та виховання через призму предмету дослідження соціальної педагогіки, у спробі теоретичного аналізу множини наукових способів осмислення категорії «соціалізації» системі соціальної педагогіки.

Соціальна педагогіка безпосередньо звертається до тієї сфери суспільних відносин і діяльності, в центрі якої постає проблема соціалізації як питання взаємодії людини і суспільства з точки зору їх взаємної адекватності. Поняттям «соціалізація» виражається соціальна сутність людини, тому ця категорія є базовою в методологічному інструментарії соціальної педагогіки. Спробуємо здійснити спробу аналізу цієї категорії із застосуванням методу конкретизації – переходу від загального до конкретного, від загального знання до найповнішого його відтворення у формі теоретичного образу. В цьому разі абстракцією стає категорія соціалізації, аналіз якої змушує вийти за її межі і співвіднести із категоріями розвитку та виховання.

У «Філософському словнику соціальних термінів» наведене наступне визначення категорії «соціалізація» – процес засвоєння і подальшого розвитку індивідом соціо-культурного досвіду – трудових навиків, знань, норм, цінностей, включення індивіда в систему соціальних зв'язків і формування в нього соціальних якостей. При цьому передача соціального досвіду, навчання типовим формам і способам діяльності здійснюється завдяки вихованню та впливові зовнішнього соціального середовища [16, с. 540].

У багатьох роботах соціалізацією називають суспільно-соціальне становлення та розвиток особистості. Це поняття вперше було описане в роботах американських психологів і соціологів О. Парка, Д. Долларда, В. Уолтера та ін. Т. Парсонс і Р. Мертон під соціалізацією розуміють процес повної інтеграції особистості в соціальну систему шляхом пристосування або адаптації до неї. Під результатом соціалізації при цьому розуміється різний рівень адаптованості особистості до різних соціальних ситуацій, макро- і мікрогрупам, членом яких є індивід [10,с.27]. Соціологи говорять про нормативну адаптацію, девіацію, патологічну адаптацію [4,с.42;6], а психологи – про цілеспрямований конформізм (А. Маслоу), про різні рівні соціальної адаптації: акомодацию (Я. Щепаньський), асиміляцію (Ж. Піаже) [10]. Гуманістична психологія (А. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.) трактує соціалізацію дещо інакше – як процес самоактуалізації і самореалізації особистості, подолання негативних впливів соціального середовища, що руйнують унікальну структуру «Я»-концепції[10].

У роботах вітчизняних психологів проблема соціального становлення особистості посідає значне місце. Так, Л.Виготський писав, що колективна соціальна діяльність людини, інтерпсихічні функції передують процесу розвитку в людини індивідуальних форм діяльності і випереджають в часі появу функцій інтрапсихічних [2,с.903]. Це положення підтверджує ідею про соціальність дитини і видозміну форм цієї соціальності в ході онтогенезу. Можна стверджувати, що зовнішня соціальність (соціальне середовище і соціальна взаємодія) є умовою прояву внутрішньої соціальності (соціальної сутності) дитини, людини. Процес переходу зовнішнього у внутрішнє означається Л. Виготським терміном «інтеріоризація». Через спілкування, спільну діяльність (в першу чергу працю) і соціальне пізнання зовнішня активність дитини перетворюється на внутрішньопсихічну, зовнішні вимоги стають внутрішніми самообмеженнями, а мотиви, засоби і мета діяльності

продукуються, обираються самим суб'єктом, а не задаються іншими [2,с. 903].

На думку Є. Столбуна, «соціалізація» – це процес становлення індивіда як соціальної істоти під впливом усієї сукупності соціальних факторів, соціального середовища в цілому, куди входять: виховання, навчання, підготовка до соціальних відношень, отримання навичок, знань, умінь, засвоєння норм, понять, цінностей, культури в цілому, формування самосвідомості, формування активного суб'єкта соціальних відношень [13с.4]. І. Кон стверджує, що соціалізація вміщує в себе не лише усвідомлювані, контрольовані, цілеспрямовані впливи на індивіда, але й стихійні, спонтанні процеси, що певним чином впливають на формування особистості.[5,с.21].

Поняття «соціалізація», запозичене із соціології, де проблема соціалізації розроблена найбільш повно, стало однією з основних категорій соціальної педагогіки. Основний зміст терміна «соціалізація» в соціології – входження індивіда в соціальне середовище. Соціологи визначають поняття «соціалізація» відповідно до свого предмету дослідження, як процес накопичення людьми досвіду і соціальних установок, що відповідають їх соціальним ролям [4;6]. При безпосередньо соціологічному підході до визначення змісту процесу соціалізації увага акцентується на засвоєнні індивідом соціальних ролей, що визначають взаємодію і взаємовідношення між людьми, на відтворення суспільства шляхом прищеплення його членам загальноприйнятих ідеалів, цінностей, зразків поведінки. При підкреслюються «зовнішні» аспекти соціалізації – формування ролей, норм, цінностей, тобто тих засобів регуляції індивідуальної поведінки людини, які пов'язані із виконанням суспільно значимих функцій.

Умовами соціалізації виступає наявність відповідного соціального середовища, тобто сім'ї, соціальної групи, суспільства – соціальної системи, в якій починається життя людини і центром якої вона стає.

Поняття “соціалізація”, орієнтоване на такі фундаментальні категорії як “суспільство”, “індивід”, безпосередньо пов’язане з рядом проблем як практичного, так і загальнотеоретичного характеру, що зумовлює увагу до нього не тільки в рамках соціальної педагогіки, а й інших наук, перш за все філософії і психології. Зупинимося на філософських і психологічних основах побудови теорії соціалізації, що є необхідним для осмислення її соціально-педагогічних аспектів. Філософія, досліджуючи протиріччя єдності індивіда і суспільства, вирішуючи питання можливого перетворення соціального середовища і особистості, характеризує форми соціальності особистості, розглядаючи процеси виховання в якості агента соціалізації.

Соціалізація – двохсторонній процес, що включає в себе засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження індивіда в соціальне середовище, систему соціальних зв’язків і процес їх активного відтворення індивідом системи соціальних зв’язків за рахунок активної діяльності, активного включення індивіда в соціальне середовище. Процес соціалізації нерозривно пов’язаний із спілкуванням та спільною діяльністю людей. Під соціалізацією в основному розуміють такий процес, у ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві. В такому розумінні соціалізація – це процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості. По суті, соціалізація є процесом входження індивіда до різних соціальних спільностей, колективів і груп людей на підставі засвоєння норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання і навчання. Соціальна діяльність (праця, спілкування, гра, навчання) є головними чинниками соціалізації. Соціалізація відбувається в усіх провідних різновидах діяльності, де взаємно перехрещуються особистісні і соціальні структури [10].

Розвиток людини при взаємодії і під впливом зовнішнього середовища можна визначити як процес і результат її соціалізації, тобто засвоєння і відтворення культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвитку і

самореалізації в суспільстві. Соціалізація відбувається як у процесі стихійної взаємодії індивіда із зовнішнім середовищем і стихійного впливу на нього різноманітних обставин життя суспільства, так і у відносно спрямованому суспільством процесі впливу на певні категорії людей, а також в процесі створення умов для розвитку людини – соціального виховання.

З'ясування змісту та статусу категорії соціалізації передбачає визначення її місця в категоріально-понятійній системі соціальної педагогіки і встановлення її взаємозв'язків з поняттями виховання та розвитку особистості. Розглядаючи співвідношення виховання і соціалізації особистості, можна говорити, що виховання є особливим способом і формою соціалізації, а саме цілеспрямованої і свідомо контрольованої соціалізації [4,с.42].

К. Рубчевський та ін. автори основними формами соціалізації називають інтеріоризацію і соціальну адаптацію [11,с.147]. Інтеріоризацію розуміють як процес засвоєння із зовнішнього соціального середовища певних знань і засвоєння їх у вигляді знань, умінь, навичок, норм, зразків поведінки, цінностей. Інтеріоризація і адаптація особистості – дві сторони одного процесу соціалізації, тому визначення поняття «адаптація особистості» може бути досягнуте тільки в ході розгляду взаємозв'язку адаптації особистості та її інтеріоризації.

Ґрунтовне визначення поняття соціалізації наведене в роботах О. Мудрика [14,с.36]. В цьому визначенні (в межах педагогічної парадигми) міститься поняття про сутність поняття соціалізації і значення його в житті людини, визначення місця категорії соціалізація в педагогічній науці, її домінуючої позиції по відношенні до інших категорій (педагогічна діяльність, виховання, освіта). Результат соціалізації – соціальна сутність людини як єдності біологічного і соціального, що реалізується за допомогою і під впливом соціуму.

Категорія розвитку особистості є визначальною у тріаді «категорій розвиток – соціалізація – виховання» де соціалізацією означають соціальний аспект розвитку, а вихованням – організоване та цілеспрямоване формування особистості. Поняття «соціальний розвиток» розглядається в широкому – (означає процес становлення індивіда як соціальної істоти під впливом суспільства, розвиток соціальності індивіда і умова формування особистості), та у вузькому значенні (супроводжує формування особистості і складає її сутність). В соціальній педагогіці, відповідно до предмету дослідження, соціальний розвиток розуміють як результат соціального виховання – виховання в людині суб'єктної соціальності що передбачає активність, ініціативність та самостійність індивіда.

Соціальний розвиток людини можна визначити як процес і результат її соціалізації, тобто засвоєння і відтворення культурних цінностей і соціальних норм, а також саморозвитку і самореалізації в суспільстві.

Виходячи з твердження, що згідно соціально-педагогічної парадигми розвитку соціальної педагогіки, предметом її дослідження є процес та механізми соціалізації особистості в соціумі, можна стверджувати, що категорія «соціалізація» є провідною в системі категорійно-понятійного профілю соціальної педагогіки, при її розумінні як науки про соціалізацію, соціально-педагогічний аспект якої виражається у активному відтворенні індивідом соціального досвіду, самостійному творенні індивідом власної особистості та індивідуальності. Розвиток людини при взаємодії і під впливом зовнішнього соціального середовища визначають результатом соціалізації. «Соціалізація» є системо-утворюючим фактором процесу онтогенезу людини, де категорії розвитку і виховання знаходяться у діалектичному взаємозв'язку із соціалізацією. Будучи цілісним діалектичним процесом розвитку і саморозвитку індивіда, соціалізація постає єдністю двох суперечностей. Не засвоївши умов соціального середовища, не утвердивши себе в ньому, індивід не може активно впливати на нього; разом з тим,

засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самого індивіда в сферах діяльності та спілкування.

Тому перспектива подальших досліджень вбачається нами у вивченні окремих категорій соціально-педагогічної науки в контексті уточнення предмету науки, пошуку наукової істини та узгодження поглядів та позицій учених, що займаються дослідженнями проблем соціальної педагогіки.

Література

1. Андреева Г. М. Психология социального познания: учеб. пособие [для студ. высш. учеб. завед.: изд. 2-е перераб. и доп.] / Г. И. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. Выготский Л. С. Психология. / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 1008 с. – С. 903.
3. Голованова Н. Ф. Социализация младшего дошкольника как педагогическая проблема. / Н. Ф. Голованова– СПб, 1997. – С. 15-25.
4. Ильчиков М. З., Смирнов Б. А. Социология воспитания. / М. З. Ильчиков, Б. А. Смирнов. – М.: Фирма Гардарика, 1996. – 128 с. – С.42.
5. Кон И. С. НТР и проблемы социализации молодёжи. / И. С. Кон. – М., 1998. – С.21.
6. Кон И. С. Социология личности. / И. С. Кон. М. Политиздат, 1967. – 383 с.
7. Липкий И .А. Социальная педагогика. Методологический анализ: учебное пособие. / И. А Липский. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 320 с.;
8. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. [для студ. пед. вузов] / А. В. Мудрик; под. ред. В. А. Сластелина. – [3-е изд., испр. и доп.] – М.: Издательский Центр «Академия», 2000. – 200 с. – с.36.
9. Мудрик А. В. Социализация и смутное время. / А. В. Мудрик. – М., 1990.;
10. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека. / С. И. Розум. – СПб.: Речь, 2006. – 365 с.

11. Рубчевский К. В. Социализация личности: интериоризация и социальная адаптация / К. В. Рубчевский // *Общественные науки и современность*. – 2003. – С.147.
12. Соціальна робота в Україні: навч. посібник / [І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.]. – К.: ДЦССМ, 2004. – 256 с – С.26;
13. Стовбун Е. Б. Методологические проблемы изучения механизма социализации. / Е. Б. Столбун. – М., 1977, с.4.
14. Филонов Г. Социальная педагогика: научный статус и прикладные функции / Г. Филонов // *Педагогика*. – 1994. - № 6. – С. 37-42.
15. Филонов Г. Социально-педагогическая теория: Сущность и тенденции развития / Г. Филонов // *Педагогика*. – 1997. - № 6. – С. 36-40.
16. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко. – Київ-Харків, 2002. – 670 с. – С. 540.

Tovshchyk S.

Socializality in the system of categories and definitions of social pedagogics

The article is devoted to the theoretical analysis of scientific ways of judgement of the content and essence of the category of "socialisation" as the basic category of social pedagogics, according to a socially-pedagogical paradigm of social pedagogics development, its place in the system of categories and concepts of social pedagogics, interrelations with categories of social development and education.